

Микола Лукаш – геній і титан словесності

**105 років від дня народження українського перекладача і
лінгвіста,
політолога, дослідника творів світової літератури**

*«Скільки житиме українська мова,
стільки часу відведено і на
подивлення майстерності та
винахідливості Миколи Лукаша»*

Д. Павличко

*Образно кажучи, Миколу Лукаша
можна порівняти з диригентом оркестру,
в якому він вловлює партію кожнісінького оркестранта.
Це унікальна особливість його таланту!
Мирослава Леценко.*

Народившись німим, опанувати десятки мов, самотужки реконструювати давню українську, перекладати те, що, здавалося б, не підлягає перекладу, та усе

життя бути в опозиції до лицемірної влади: усе це – легендарний перекладач Микола Лукаш.

Микола Лукаш – відомий український перекладач, поет і лінгвіст. Він знав більше 20 мов, серед яких – англійська, німецька, французька, італійська, іспанська, литовська, російська, польська; переклав українською понад 1000 видатних творів світової літератури від 100 авторів, Микола Олексійович Лукаш народився у 1919 році у невеликому поліському містечку Кролевець. Сім'я, у якій він з'явився на світ, була освіченою родиною ткача зі шляхетським корінням – Олексія Яковича Лукаша та Василини Іванівни з роду Оникієнків.

До 4-х років хлопчик не говорив. Причиною стало потрясіння, адже на початку 20-х років сім'ю розкуркулили і вигнали з хати.

У 1937 році вступив на історичний факультет Київського національного університету. В цей час він працює над перекладом «Фауста» Йоганна Гете. У 1939–1940 роках викладав українську та німецьку мови у школі на Київщині, взявши академвідпустку.

Під час Другої світової війни, не зважаючи на численні хвороби і поранення, Лукаш долучається до будівництва оборонних споруд довкола Києва. У 1945–1947 роках продовжує отримувати вищу освіту у Харківському педагогічному університеті іноземних мов. Згодом він почав викладати там. Борис Черняхів, дослідник творчості Миколи Лукаша, пише про ці роки так: *«і працював, працював до самозречення. Відновлював втрачений у війну переклад "архитвору" Й. В. Гете – "Фауста", виношував інші масштабні задуми. Його робочим місцем в різний час стали кімнатка на двох у студентському гуртожитку, "куток" на Журавлівці, канапа, надана на нічний час у кабінеті директора НДІ лісівництва, "власний" столик у науковій бібліотеці імені В. Короленка, де він зробився завсідником...»*

Перекладацький талант Миколи Лукаша помітив у 1950 році Максим Рильський. «Переклад українською мовою "Фауста" заслуговує уваги. Відчувається рука майстра», – сказав він. У 1955 році «Фауста» опублікували. Саме цей переклад приніс Миколі Лукашу славу перекладача. До речі, і самого Лукаша це був найулюбленіший твір.

У 1956 році перекладач вступає до Спілки письменників України, а також працює в найпопулярнішому українському щомісячнику – журналі іноземної літератури «Всесвіт».

Період з середини 1950-х до 1973 року вважається найбільш успішним у кар'єрі Лукаша як перекладача. Саме у ці роки він зробив більшість своїх найкращих перекладів: «Дон Кіхот» Мігеля Сервантеса, «Декамерон» Джованні Боккаччо, «Пані Боварі» Гюстава Флобера, поезії Бернса та Гейне, Шиллера і Верлена, Рільке, Гюго, Міцкевича, Тувіма, Маяковського та багатьох інших – поезія й проза всіх напрямків і стилів.

Цікавий факт: перекладаючи поезію Фредеріка Гарсія Лорки, написану галісійським діалектом іспанської мови, Лукаш використовував гуцульський

діалект української мови. Крім того, Лукаш не боявся використовувати неологізми, маловживані слова.

Микола Лукаш не користувався чернетками і дуже рідко вносив правки у вже написане.

На жаль, його творчість припала на активний етап русифікації – українська культура зводиться до іміджу смішної селянської або ж суто офіційної. «Живі», сповнені яскравих барв переклади, не знаходять визнання у радянській Україні, де все більше читачів надає перевагу перекладам російською.

«Був він особистістю епатажною і в суспільному, і в життєвому, і в мистецькому сенсі. Проте цей епатаж був природним, а не надуманим чи спеціально спланованим... Микола Лукаш був передусім поетом, творцем, тобто належав до числа перекладачів, які дбають не так про відповідність перекладу оригіналові, як за органічне засвоєння канонічних творів світової літератури українською мовою. Його переклади мали відповідати передусім українському світовідчуттю і, не побоюся цього слова, – українському духові», – згадує похресниця майстра Роксана Харчук.

Микола Лукаш був простою у спілкуванні людиною, активно підтримував обдарованих перекладачів-початківців. Переживши Голодомор і більшовицькі репресії кінця 30-х років, війну й окупацію, він призвичаївся до радянської реальності.

Так у 1973 році виходить резонансний твір Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація», за який автора засудили до п'яти років заслання. Микола Лукаш публічно його підтримав. Та більше: він виступив з пропозицією до Президії Верховної Ради УРСР відбути йому, замість Дзюби, бо той хворів на сухоти. Цей зухвалий та мужній вчинок поставив феноменального знавця мов і геніального перекладача поза законом.

За це Лукаша виключили зі Спілки письменників, забороняли друкуватися, іншими словами, позбавили засобів для існування. Одного з найталановитіших митців, феноменального поліглота й ерудита намагаються приборкати вимушеним жебрацтвом.

Чим був викликаний такий дивовижний вчинок? *«Миколу Лукаша іноді ототожнюють із Дон Кіхотом, який, як відомо, боровся із вітряками, – пояснює його похресниця Р. Харчук. – Він, як і його літературний герой, був лицарем. Його ж оточення, зокрема й літературне, втратило розуміння лицарства вцент. Саме у цьому й вкорінена уся ця міфологія, яка насправді була життям Миколи Лукаша, його розумінням, відчуттям і сприйняттям реальності. Саме лицарством пояснюється й "божевільний" лист на підтримку І. Дзюби».*

За життя Миколи Лукаша його творчість ніколи не була гідно вшанована, Майстра тричі висували на здобуття Шевченківської премії, проте щоразу його кандидатуру відхиляли.

«Микола Олексійович Лукаш був геній. Таких постатей, як Микола Лукаш, я не знаю в жодній нації світу, включно з єврейською нацією. Він був геній, він був український геній», – зізнається поет Мойсей Фішбейн. Йому першому в Україні вдалося перекласти «Фауста». За цей переклад свого часу брались Іван Франко та Михайло Старицький, але подолати не змогли. М. Лукаш працював над ним 18 років.

29 серпня 1988 року Микола Лукаш іде з життя, лишивши прогалини в перекладі «Дон Кіхота», не здійснивши задуманий переклад «Гаргантюа і Пантагрюеля», так і не дочекавшись видання свого фундаментального фразеологічного словника.

Лише через 15 років після смерті Майстра в столиці було видано його словник-довідник «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша» від упорядників Олександра Скопненка й Тетяни Цимбалюк.

Найбільш відомі переклади Миколи Лукаша

До того, як за справу взявся Лукаш, іноземну класику частіш за все перекладали українською з російських видань. При подвійній обробці втрачались деякі колоритні особливості твору. Микола Олексійович брався лише за оригінали, до того ж вибирав найскладніші шедеври літератури. Наприклад, над перекладом “Фауста” Гете він працював 18 років і став першим із світових перекладачів, хто самотужки повністю переклав весь твір.

Завдяки Миколі Лукашу українська інтелігенція прочитала рідною мовою “Декамерон”, “Мадам Боварі”, “Дон-Кіхот”, поезії Гарсії Лорки.

Переклади

Миколі Лукашу, першому в Україні, вдалося перекласти «Фауста». За його переклад українською мовою бралися [Іван Франко](#), [Михайло Старицький](#),

[Дмитро Загуд](#), але подужати всю поему Гете ніхто не зміг — далі першої частини жоден із них не просунувся. Микола Лукаш працював над ним 18 років. Також Лукаш переклав [«Бал в опері» Юліана Тувіма](#) — поему, що сатирично зобразила польське суспільство, взагалі вважали^[xmo2] за твір, який годі перекласти.

У другому томі мемуарів «Наш Лукаш¹» Дмитро Павличко згадує:

У ті роки Лукашевого «Фауста» читала вся інтелектуальна Україна. Тувім українською мовою звучав краще, ніж в оригіналі. Лукаш використав таке несподіване лексичне багатство нашої мови, так гнучко та слухняно йшла за його рукою могутня плеяда тувімівських метафор, така іронія виблискувала з кожного речення перекладу, що я був зачарований тим усім. Лукашева мова — як небеса, побачені в телескоп. Міриади слів, які годі спостерігати простим оком, виступають у його мові зі своїм глибинним світлом.

Крім того, Микола Лукаш переклав українською мовою [«Мадам Боварі» Флобера](#), лірику [Шиллера](#), [«Декамерон» Бокаччо](#), 2 сонети зі збірки Рільке [«Сонети до Орфея»](#) та багато іншого.

Загалом Микола Лукаш знав 22 мови, з 18 вільно перекладав, і був одним з небагатьох перекладачів, які працювали з оригінальним текстом, а не з проміжним перекладом російською. «У Радянському Союзі твори світових класиків, які дозволялося перекладати, перекладали мовами національних меншин не з оригіналу, а тільки з російської мови, — згадує мовознавець [Олександр Пономарів](#). — Але Лукаш перекладав лише з першотвору... Окремої уваги заслуговує переклад „Декамерона“, зроблений Лукашем архаїчною українською мовою XVII—XIX століть. До всіх приказок і афоризмів Бокаччо він знайшов точні українські відповідники». Окрім того, Лукаш мав феноменальне лінгвістичне обдарування і дивовижну ерудицію в галузі зарубіжної літератури.

Перекладацька діяльність М. Лукаша – явище унікальне в історії українського художнього перекладу, у якому синтезовано як глибоке розуміння вимог до художнього перекладу, так і тих процесів, які відбувалися в українській мові, культурі загалом. Перекладацька концепція М. Лукаша спрямована на забезпечення цілісності української культурної полісистеми та повноцінного функціонування української мови. Однією з найвагоміших рис перекладів М. Лукаша є універсалізм, що виявляється в різномовності та різножанровості текстів, обраних для перекладу, різноманітності їх стилів, напрямів, літературних течій, лексичному розмаїтті.

Цікаві факти із життя Миколи Лукаша

- Інтелектуал, поліглот, перекладач зі світовим іменем. Автор найскладніших перекладів світової класики українською мовою.
- Народився 19 грудня – на Святого Миколая. Батьки назвали Миколою. Проте друзі зверталися на прізвище — Лукаш.

- Майбутній геній українського мовознавства до чотирьох років не міг говорити. Після нетривалого проживання із циганами, заговорив та вивчив їхню мову.
- У семиріччі опанував французьку, німецьку та англійську мови.
- Під час студентства в Архіві стародавніх документів вишукував папери, дотичні до Коліївщини, переписував їх, перекладав з польської та латини українською мовою. За копійки готував ці матеріали для Костя Гуслистого – той саме працював над книгою про Коліївщину.
- Автор колосальної колекції рідковживаних українських слів. Збирав матеріали для словника “Моя матюкологія”, який знищила сестра Лукаша.
- 4 словники Лукаша досі не перевидано. У вільному доступі є лише Фразеологічний словник Лукаша.
- Зразок перекладу-адаптації Маяковського “Шёл я верхом, шёл я низом, строил мост в социализм” – “Йшов я верхом, низом ліз, міст мостив в соціалізм”.
- Зароблені кошти Лукаш витрачав на книжки. У 30-ті роки букіністичні магазини були переповнені “конфіскатом” засуджених письменників і науковців. Тож цінні видання збували за копійки. Так Лукаш зібрав усі 10 томів “Історії України-Русі” Михайла Грушевського, “Исторические монографии” Миколи Костомарова, “Описание старой Малороссии” Олександра Лазаревського, твори Максимовича.
- За життя Микола Лукаш зробив 3500 перекладів. У його доробку – “Декамерон”, “Дон Кіхот”, “Фауст”, “Мадам Боварі”, твори Гарсії Лорки, Роберта Бернса, Фрідріха Шиллера, Генріха Гейне.
- Коли публіцист Іван Дзюба опублікував свій твір “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, Лукаш його публічно підтримав. Написав листа до Президії Верховної Ради УСРС з проханням надати можливість йому відбутися покарання замість Івана Дзюби, який хворів на сухоти. За це його виключили зі Спілки письменників, заборонили друкуватися. Збірка віршів французького поета Аполлінера в Лукашевому перекладі світ так і не побачила. А з багатомовного тлумачного словника української мови вилучили всі посилання на Лукашеві переклади.
- Помер перекладач зі світовим іменем 1988-го року. Зі спогадів очевидців, генія українського перекладу поховали скромно. А на поховальній табличці символічно написали його прізвище російською та з помилками...

Вшанування пам'яті

- У 1989 році редакція журналу «Всесвіт» заснувала щорічну премію імені Миколи Лукаша — *Ars Translationis* за найкращі переклади й перекладознавчі праці, опубліковані впродовж року на сторінках журналу
- У кількох містах України іменем Миколи Лукаша названо вулиці.

- Указ Президента України № 594/2009 «Про відзначення 90-річчя від дня народження Миколи Лукаша»
- Постанова Верховної ради України 2654-VIII, «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2019 році»
- 2019 року відбувся фестиваль «*Lukash Fest*», в рамках якого організували серію заходів з метою відзначення 100-ліття від дня народження Миколи Лукаша. Заходи відбувалися впродовж року в різних куточках України, а також у Польщі, Німеччині, Австралії та Швеції. Найбільш знаковою подією фестивалю стала прем'єра опери «Лючія ді Ламмермур», вперше за часів незалежної України поставлена українською мовою. Проект утілено за підтримки Українського культурного фонду, Львівської міської ради, Львівської обласної державної адміністрації та Львівського корейського центру «Ханмаді». Голова організаційного комітету й авторка проекту — Тетяна Савчин
- 2019 року, з нагоди 100-річчя від дня народження митця, Національний банк України випустив ювілейну монету номіналом 2 гривні, присвячену Миколі Лукашу.
- 22 червня 2023 року у місті Ірпін провулок Нахімова перейменували на провулок Миколи Лукаша.
- У місті Полтава провулок Радіщева запропоновано перейменувати на провулок Миколи Лукаша
- У місті Дніпро вулицю Владивостоцьку перейменували на вулицю Миколи Лукаша.

Меморіальна табличка на будинку, де жив Микола Лукаш у 1973-1988 роках (вулиця Михайла Омеляновича-Павленка,)

Ювілейна монета НБУ, присвячена Миколі Лукашу

Рекомендований інформаційний список літератури

Життя і творчість Миколи Лукаша

- 1 "Познайомся, це геніальний чоловік!.." : про Миколу Лукаша // Українська література в загальноосвітній школі. – 2005. – № 8. – С. 25.
- 2 Бабенко В. М. Микола Лукаш – метр українського художнього

- перекладу / В. М. Бабенко // Зарубіжна література в школах України. – 2011. – № 5. – С. 58-61.
- 3 Бондаренко С. Перший том Миколи Лукаша / Станіслав Бондаренко // Літературна Україна. – 2014. – 24 квіт. (№ 17). – С. 15.
- 4 Буряченко С. І. Миколаш Лукаш – віртуозний перекладач класичної літератури : [урок української літератури] / С. І. Буряченко // Все для вчителя. – 2014. – № 10. – С. 26–27.
- 5 Гримич Г. Оповідка про Миколу Лукаша / Галина Гримич // Українська літературна газета. – 2014. – № 25/26. – С. 5.
- 6 Дворніков А. Переклади Миколи Лукаша у світлі постколоніальних досліджень / А. Дворніков // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Іноземна філологія. – 2011. – Вип. 44. – С. 47–50. – Бібліогр. в кінці ст.
- 7 Демченкова Н. Урок-портрет перекладача : [М.Лукаш] : дітям про іншомовну літературу / Н. Демченкова, Т. Тимошенко // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2008. – № 7/8. – С. 11–13.
- 8 Джерела толерантності : каталог виставки, 2004–2005 / авт. текстів Я. Музиченко ; упоряд. каталогу А. Ленчовська. – 2-ге вид. – Амстердам ; Київ : Дух і літера, 2009. – 88 с. : іл.
- 9 Дзюб І. Неповторність генія : [до 20-річчя з дня смерті Миколи Лукаша] / І. Дзюб // Всесвіт. – 2008. – № 7/8. – С. 201–202.
- 10 Жолоб С. Такий не схожий ні на кого : [Микола Лукаш] / С. Жолоб // Всесвіт. – 2005. – № 1/2. – С. 160–162.
- 11 Історія української літератури. ХХ – поч. ХХІ ст. : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. : у 3 т. Т. 2 / В. І. Кузьменко, О. О. Грачовська, М. В. Кузьменко [та ін.] ; за ред. В. І. Кузьменка. – Київ : Академвидав, 2014. – 536 с. – (Альма-матер).
- 12 Кальниченко О. Український внесок у світове перекладознавство / Олександр Кальниченко // Всесвіт. – 2013. – № 11/12. – С. 219–224.
- 13 Карпінчук Г. "Явити Сховане і мовить Несказанне" : [до 90-річчя від дня народження видатного перекладача, лексикографа, письменника Миколи Лукаша] / Г. Карпінчук, М. Корнійчук // Слово і час. – 2010. – № 2. – С. 31–34.
- 14 Коцюбинська М. Х. Мої обрії : [в 2 т.]. Т. 2 / Михайлина Коцюбинська. – Київ : Дух і літера, 2004. – 386 с.
- 15 Лященко О. Поезія Р. Бернса в перекладах М. Лукаша та С. Кринського / О. Лященко // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Літературознавство. – 2008. – Вип. 2 (24). – С. 236–241.
- 16 Микитенко О. Микола Лукаш і "Всесвіт" : сторінка спогадів / О. Микитенко // Всесвіт. – 2005. – № 1/2. – С. 148–159.
- 17 Микола Лукаш: Моцарт українського перекладу : біографічно-бібліографічний та мистецький нарис : до 90-річчя з дня народження М. Лукаша / Л. М. Черноватий, В. І. Карабан, Б. І. Черняков [та ін.] ; за ред.: Л. М. Черноватого та В. І. Карабана. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 408 с. – (DICTUM FACTUM).
- 18 Наняк Ю. Микола Лукаш як перекладач "Фауста" Йогана Вольфгана

- Гете / Ю. Наняк // Мандрівець. – 2010. – № 3. – С. 61–65.
- 19 Нарубина Є. Про Миколу Лукаша та інших / Є. Нарубина // Кур'єр Кривбасу. – 2006. – № 9. – С. 173–178.
- 20 Наш Лукаш : до 90-річчя від дня народження : у 2 кн. Кн. 1 / упоряд. Л. Череватенко. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2009. – 640 с.
- 21 Новикова М. Лукашів "Декамерон" авторський / М. Новикова // Всесвіт. – 2007. – № 3/4. – С. 144–145.
- 22 Оголевець А. Людина іншого формату / Анна Оголевець // Рідний край. – 2004. – № 2 (11). – С. 116–118.
- 23 Олійник Н. Особливості видавничих рецензій Миколи Лукаша / Н. Олійник // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Літературознавство. – 2002. – Вип. 1 (11). – С. 240–254.
- 24 Пам'ятник для генія : [Микола Лукаш] // Кур'єр Кривбасу. – 2010. – № 11/12. – С. 392–394.
- 25 Петрів О. Неординарний підхід Миколи Лукаша до перекладу творів світового мистецтва / О. Петрів // Студентський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. – 2007. – Вип. 14. – С. 92–94.
- 26 Попович Є. Це ім'я мене зачарувало – поліглот, та ще й блискучий перекладач : [Микола Лукаш] / Є. Попович // Всесвіт. – 2009. – № 3/4. – С. 198–203.
- 27 Прійма О. Чудодій українського художнього слова : Микола Лукаш – взірець українського перекладацького мистецтва / О. Прійма // Зарубіжна література. Шкільний світ. – 2010. – № 17. – С. 14–20.
- 28 П'янов В. Вирішальне слово – за Лукашем / В. П'янов // Вітчизна. – 2001. – № 1/2. – С. 107–115.
- 29 Радчук В. Уроки Миколи Лукаша / Віталій Радчук // Дивослово. – 2017. – № 2. – С. 42–47. – Бібліогр. в кінці ст.
- 30 Савчин В. Багатоголосне відлуння українського письменства у перекладах Миколи Лукаша / Валентина Савчин // Дивослово. – 2014. – № 12. – С. 38–42. – Бібліогр. в кінці ст.
- 31 Савчин В. З епістолярної спадщини Миколи Лукаша та Григорія Кочура / Валентина Савчин // Урок української. – 2008. – № 1/2. – С. 33–36.
- 32 Савчин В. Лукашіана Михайла Москаленка / В. Савчин // Всесвіт. – 2007. – № 3/4. – С. 146–151.
- 33 Савчин В. Тарас Шевченко у духовному і творчому житті Миколи Лукаша / Валентина Савчин // Всесвіт. – 2015. – № 1/2. – С. 243–250.
- 34 Савчин В. Р. Творчий метод Миколи Лукаша крізь призму одного перекладу / В. Р. Савчин // Мовознавство. – 2007. – № 1. – С. 73–80.
- 35 Скопненко О. Паремії в мові перекладів Миколи Лукаша / О. Скопненко, Т. Цимбалюк-Скопненко // Українська мова. – 2006. – № 4. – С. 25–44.
- 36 Слабошпицький М. Чоловік не з нашого часу : Микола Лукаш / Михайло Слабошпицький // Київ. – 2015. – № 9/10. – С. 176–185.
- 37 Ткач Л. "Не біймось заглядати в словники... й у тексти, незаслужено забуті" : [про словниковий фонд Лукашевих перекладів] / Л. Ткач //

Дивослово. – 2010. – № 1. – С. 37–40.

38 Ткач Л. Агатагел Кримський і Микола Лукаш: спільні риси художнього лексикону / Л. Ткач, О. Федунівич-Швед // Дивослово. – 2006. – № 12. – С. 33–39.

39 Ткаченко В. Велет українського красного письменства як незламний оборонець рідної мови : [М. О. Лукаш] / В. Ткаченко // Зарубіжна література. Шкільний світ. – 2010. – № 17. – С. 1, 3–13.

40 Харчук Р. "В час мого скону не закривайте балкона" : до 90-річчя від дня народження Миколи Лукаша / Р. Харчук // Дивослово. – 2009. – № 12. – С. 52–54.

41 Хоменко Ю. М. М. Лукаш у становленні української школи художнього перекладу / Ю. М. Хоменко // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Сер. Філологічні науки. – 2004. – С. 131–135.

42 Черняков Б. "Возведення в звання поета" : вступ і поновлення Миколи Лукаша в Спілці письменників України / Б. Черняков // Вітчизна. – 2001. – № 9/10. – С. 139–145.

43. **М. О. Лукаш** // Я пізнаю світ : дит. енцикл. : українська мова / авт.-упоряд. А. Матвієнко ; худож. Г. Філатов. – Київ : Школа, 2004. – С. 330-334.
44. **Мельничук Г.** Майстер перекладу Микола Лукаш / Г. Мельничук // 1000 незабутніх імен України / Г. Мельничук ; худож. Ю. А. Демидьонук. – Київ, 2005. – С. 169-170.
45. **Микола Лукаш** – продовжувач традицій «барокових» перекладів П. Куліша // Історія української літератури ХХ – поч. ХХІ ст. : у 3 т. Т. 2 / за ред. В. І. Кузьменка. – Київ. – С. 492-495.
46. **Наш Лукаш** : у 2-х книгах. Кн. 2 / упоряд. Л. Череватенко ; худож. оформл. Н. В. М'яковської. – Київ. – 2011. – 639 с.
47. **Преварська М.** Лукаш Микола Олексійович / М. Преварська // Видатні українці : культура. Мистецтво. Освіта : довід. / М. Преварська. – Київ, 2016.– С. 197-202.
48. **Спочатку було слово (Дитинство Миколи Лукаша)** // Анатолій Птіцин про Шолом-Алейхема, Януша Корчака, Фріца Крейслера, Миколу Лукаша, Матір Терезу / худож. С. Сова. – Київ, 2009. – С. 71-93.

Електронні ресурси

49. **Лукаш Микола Олексійович** [Електронний ресурс] // Вікіпедія : [веб-сайт]. – Електрон. дані. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Лукаш_Микола_Олексійович
50. **Микола Лукаш: Найвидатніший світовий перекладач, замовчаний на Батьківщині** [Електронний ресурс] // Інститут Просвіти : [веб-сайт]. –

Електрон. дані. – Режим доступу :
<https://iprosvita.com/mykola-lukash-najvydatnishyj-svitovyj-perekladach-zamovchanyj-na-batkivshchyni/>. –

51. Лукаш Микола Олексійович [Електронний ресурс] // Енциклопедія сучасної України [веб-сайт]. – Електрон. дані. – Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-59113>
52. Лукаш Микола Олексійович. Біографія [Електронний ресурс] // УкрЛіб : [веб-сайт]. – Електрон. дані. – Режим доступу <https://www.ukrlib.com.ua/bio/printit.php?tid=12555>.
53. Микола Лукаш: Найвидатніший світовий перекладач, замовчаний на Батьківщині. – Режим доступу:
<https://iprosvita.com/mykola-lukash-najvydatnishyj-svitovyj-perekladach-zamovchanyj-na-batkivshchyni/>
54. Микола Лукаш - недооцінений геній українства. – Режим доступу:
https://bastion.tv/mikola-lukash-nedoocinenij-genij-ukrayinstva_n48386
55. Содомора Андрій Пісенне слово Лукаша . – Режим доступу:
<https://zbruc.eu/node/62894>
56. Юрій Логвін про Миколу Лукаша . – Режим доступу:
<https://hvilya.com/ekskliuzyvna-khvyliia/iurii-lohvyn-pro-mykolu-lukasha.html>

